

Kampagnen for indsamling af landmænds erindringer

af Claus Bjørn

I den forgangne vinter havde forfatteren til disse linier et hold historiestuderende på en udflugt til Lolland-Falster. Målet var både fortidens og nutidens landbrug og landbosamfund, og for at belyse nutiden aflagde vi besøg på et større landbrug, hvor den forhenværende besidder, en mand midt i 70'erne, viste rundt på bedriften. Han havde overtaget ejendommen i 1940, og der var sket en overdragelse til næste generation for en lille snes år tilbage. Da vi stod i en garage opført til traktorer og andre maskiner i 1950'erne og forlængst taget i anvendelse til andre formål, sagde vor vært stilfærdigt konstaterende: "Intet af det, jeg brugte eller byggede, bliver nu anvendt til deres oprindelige formål. Alt er forandret på tyve år".

Der var tale om en veldrevet ejendom, men det var den også i den tidligere ejers tid. Men så hurtigt var udviklingen gået.

Denne bemærkning en fugtiggrå novemberdag på Vestlolland gav et fornyet indhold i den så forslidte frase om de forandringer, der finder sted nu og som er lige så indgribende som landboreformerne osv. Der er virkelig tale om ændringer, der betyder afslutningen af et forløb, der naturligvis altid indebar ændringer og fornyelser, men som trods alt rummede et stærkt

element af kontinuitet. Man har ofte citeret Martin A. Hansens ord om den række af bønder, der kunne stå på en mark et sted og som naturligvis ikke fra bondestenalder til 1940'erne kunne forstå hinanden direkte fra den ene ende af rækken til den anden, men som kunne tale sammen gennem for-gænger og efterfølger over flere tusinde år. Billedet er godt set, og det havde dækning for den tid, Martin A. Hansen oplevede. Men nu i 1990'erne begynder det at knibe. Ville f.eks. Martin A. Hansens egen far - født 1878 - kunne forstå landbrug og landbosamfund på Stevns idag?

Der var over århundreder en kontinuitet, der var til at tage og føle på. Man kan blot som et eksempel tage arbejdskraften. På den store gård på Vestlolland som i Martin A. Hansens barndomshjem i Strøby har antallet af beskæftigede været nogenlunde konstant over generationer. Sammensætningen af arbejdsstyrken kunne variere, men det var over lange stræk så omtrent det samme antal hænder, der var brug for.

Danmarks Statistik udgav i 1969 et publikation, der hed "Landbrugsstatistik 1900-1965". Den gav hovedtallene for dansk landbrugs produktion siden 1900, og den viste for alle de centrale talrækkers vedkommende en jævn

stigning over hele forløbet. Disse linier ville uden vanskeligheder kunne føres tilbage i 1800-tallet, så langt statistikken er nogenlunde pålidelig, og den samme "trend" ville optræde - en stadig og over længere tidsrum jævn stigning dog med undtagelse af fåreholdet og de deraf flydende produkter! I den menneskealder, der er forløbet siden udsendelsen af "Landbrugsstatistik 1900-1965" vil mange af linierne være brudte. Udviklingen har taget helt anderledes fart end tidligere.

Det var erkendelsen af denne afgørende forandring i landbrug og landbosamfund i de seneste generationer, der for en del år tilbage rejste tanken om mere systematisk at søge indsamlet og bevaret ældre landmænds erindringer. Der har lokalt været taget initiativer af tilsvarende art, således i 1984 i Viborg amt, hvor man lancerede "Projekt Landboliv 1920-1984" indenfor rammerne af Sammenslutningen af Lokalhistoriske arkiver i Viborg Amt. En prøve på det materiale, der dengang blev bragt "i hus" er trykt i Bol og By 1985:2 s. 144-164.

Landbohistorisk Selskab har i kraft af sin struktur en landsdækkende karakter, og vi søgte her forbindelse med en ligeledes landsdækkende organisation, Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver. Herigennem - og gennem selskabets kontakt til landbrugets organisationer - håbede man, at der kunne etableres kontakt med en bred gruppe af potentielle erindringsforfattere.

Etnologen, mag.art. Marianne Zenius, udarbejdede på selskabets foranledning "Spørgeliste til indsamling af landmand-erindringer", en ganske digter publikation på ikke mindre end 62 sider. Det var hensigten med denne spørgeliste, der blev distribueret gennem de lokalhistoriske arkiver og de lokale landbo- og husmandsforeninger, at give en art disposition eller huskeliste.

Hvorfor ikke blot bede folk fortælle løs? Der var velbegrundede overvejelser bag udarbejdelsen af de mange, som det måske kan synes, meget detaljerede spørgsmål. Spørgelisten knytter sig i hele sin opbygning til de spørgelister, som Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser (NEU) har benyttet gennem et halvt århundrede. Her er der tidligere blevet indsamlet et betydeligt materiale, der beskæftiger sig med (sider af) landbruget og landbolivet. Det materiale, der nu er indkommet, kan altså til en vis grad "lægges i forlængelse af" allerede indkommet materiale fra 1930'erne og fremefter. Det er også baggrunden for, at den af Marianne Zenius udarbejdede liste i meget høj grad retter sig mod "det praktiske" - bygningerne, genstandene, arbejdsprocesserne.

En anden overvejelse har sin baggrund i den erkendelse, at meget få mennesker er fødte erindringsfortællere. Der er naturligvis de benådede berettere, der bare kan fortælle og fortælle godt. Men for langt de fleste gælder det, at man har brug for et

hjælpemiddel til at vække erindringen. Det hænger også sammen med kampagnens formål: at belyse landbrug og landboliv gennem et par generationer. I denne sammenhæng har det været det daglige, det velkendte, det rutineprægede, der skulle fæstnes. Lad det være nok så betydningsfuldt for den enkelte, hvordan han eller hun oplevede 9. april 1940 om morgenen. I denne sammenhæng har vi spurgt efter hverdagen 8. april og eventuelt om, hvorledes hverdagen så kom til at se ud efter 9. april.

Det er også velkendt, at erindringsfortællere eller -skrivere kan have en tilbøjelighed til at hæfte sig ved bestemte faser - barndommen, skolegangen, soldatertiden osv. Også her skulle spørgelisten hjælpe til at skabe balance mellem f.eks. en vinters skoleophold og så 30 års virksomhed som selvstændig.

Et problem har været uløseligt. Ved at bede folk skrive deres erindringer har man naturligvis afskåret sig fra at komme i forbindelse med de mennesker, der har vanskeligheder med eller blot føler ulyst ved at udtrykke sig skriftligt. Det kan naturligvis lade sig gøre at gå ud med en båndoptager, men det kræver tid og ressourcer i en størrelsesorden, vi ikke kunne drømme om. Her må det blot erkendes, at vi som potentielle berettere afgrænsede kampagnen til de ældre landmænd, der både kunne og ville skrive - og ville lade andre læse det, de skrev.

Endnu en kildekritisk overvejelse. Ville en sådan kampagne formidlet

gennem de lokalhistoriske arkiver og de lokale landbrugsorganisationer ikke få en slagside i den forstand, at vi ville få "succeshistorierne"? At vi ville få beretninger fra de landmænd, der havde klaret sig godt, mens taberne ikke ville lægge navn til nederlag og f.eks. tvangsauktioner. Eller de tilfælde, hvor tilværelsen på det personlige plan rummede mørke kapitler. Måske. Men materialet som det foreligger er ikke en samling solstrålehistorier eller udelukkende fortællinger om en tilværelse efter forskrifterne også på det private område.

Naturligvis er situationen den, at beretningerne må tages for pålydende. Sådan er de udformet og således foreligger de med en del af virkeligheden, der er medtaget og en anden, der er udeladt. En beretter fra Fyn har redeligt gjort opmærksom på, hvorledes han har vægtet sin iøvrigt levende og udførlige skildring:

"Jeg har ikke skrevet noget om karlekamre, da der på nogle af de gårde, hvor jeg har tjent, lever efterkommere, som jeg er ven med, og jeg vil nødtigt skrive noget negativt om deres bedste forældre...".

Spørgelisten blev trykt i 2000 eksemplarer, der ret hurtigt blev rundsendt til alle dele af landet. De lokalhistoriske arkiver var som nævnt formidlere af et stort antal, men også en række lokale landbo- og husmandsforeninger tog sig tid til at kontakte ældre medlemmer og interessere dem for opgaven, f.eks. på Give-egnen.

Det er indtrykket, at spørgelisterne blev godt modtaget. Selvom de ikke skulle tages så bogstavelig, som en ældre mand fra Vestjylland, der skrev sine korte svar og oplysninger ind i listen og sendte dem tilbage til kampagnens kontor i Esbjerg! En meddeler fra Sjælland meddelte i sit følgebrev, hvorledes han havde brugt den: "Den (beretningen) er skrevet dels ud fra hukommelsen og dels ud fra jeres spørgeliste, som naturligvis har været med til at genopfriske hukommelsen, og selvfølgelig har denne "stilleopgave" givet anledning til mangan snak her i hjemmet".

Også fra Sjælland kom den kommentar, at listen nok henvendte sig til folk med "lidt større ejendomme end min", men den pågældende har da fornuftigvis holdt sig til de spørgsmål, han fandt relevante for det mindre landbrug. Han kommenterede også omslagets idylliske scene fra høsten:

"Det ser hyggeligt ud med en sådan pause, men meget ubetænksomt at sidde sådan foran en selv binder, hvis hestene bliver bange".

Kampagnen var nu sat iværk, og skrivefasen begyndte rundt omkring i landet. Den geografiske skævhed i interessen (se herom senere) søgte vi at rette op på gennem appeller i lokalradioen i Nordjylland og i Nordsjælland. Og det hjalp. Der kom også en omtale i et af de store hovedstadsblade, og det resulterede i en ikke så lille mængde besvarelser, der kunne beskrives som "Træk af min barndom på landet". Forfatterne - og her dominerede kvin-

Marianne Zenius

Spørgeliste
til
indsamling
af
landmands-erindringer

Landbohistorisk Selskab
1990

derne - var vokset op på landet/ved landbruget, men havde senere forladt det. Det var ikke den primære målgruppe for kampagnen, men materialet kunne ikke blot lægges til side i bunken med mindre interessante besvarelser. Således indkom der en meget fin og stringent beskrivelse af et landbrug ved Glostrup vest for København i 1920'erne og 1930'erne og hermed blev et normalt overset stykke landbohistorie beskrevet.

Da vi ved udgangen af 1992 besluttede at betragte kampagnen som indstillet, var der indkommet ca. 280 besvarelser. Alle 2000 lister var distribueret, så det var mere end 10%, der havde

fulgt initiativet til dørs og returneret en kortere eller længere besvarelse. Når tallet opgives omtrent, så har det sammenhæng med, at der er besvarelser, der er så korte eller egenartede, at de ikke kan tælles med. Til gengæld er vi vidende om, at kampagnen har sat en del personer igang med at skrive - til deres eget lokalar-kiv, til familien eller direkte med henblik på udgivelse.

Det må erkendes, at der er en markant geografisk skævhed i materialet. Jylland, især Ribe og Ringkøbing amter, tegner sig for forholdsvis de fleste og de mest udførlige beretninger. Her kan det have spillet ind, at Esbjerg var kampagnens hjemsted. Men det er tæt ved halvdelen af det indkomne materiale, der hidrører fra den del af Jylland, der afgrænses af Limfjorden, israndslinien og så fortsætter ned gennem Sønderjylland. Thy er svagt repræsenteret, Vendsyssel kom med (se ovenfor), Østjylland er nogenlunde jævnt dækket. Fra Fyn er der et par håndfulde besvarelser, især fra den vestlige del, mens de ret mange, men for en stor del ret kortfattede, besvarelser fra Sjælland for langt de flestes vedkommende er fra Nordsjælland, Københavns amt og det gamle Præstø amt. Fra Lolland-Falster er der kun få beretninger, mens Bornholm er repræsenteret ved tre.

Den geografiske afgrænsning er iøvrigt ikke ligetil. Mobiliteten er ofte betydelig, og en afsenderadresse med f.eks. postnummer 8000 kan godt handle om Vestjylland.

Omfanget varierer. Der er som nævnt ganske få helt kortfattede, men det store flertal ligger fra en 15 à 20 sider og op til 50 à 60. Og så er der enkelte meget udførlige og nogle ganske få i flere bind.

Forfatterne rækker, hvad fødselsåret angår, tilbage til de første år af dette århundrede, men generationen født mellem 1915 og 1925 dominerer i materialet. Der er naturligvis også yngre berettere. En meget udførlig beskrivelse af landbrug og landmandstilværelse på Midtfyn er forfattet af en endnu ikke 40-årig politibetjent.

Kampagnen og spørgelisten var henvendt til landmænd, men det har ikke afholdt et betydeligt antal kvinder fra at berette. Det er en god tredjedel af besvarelserne, der har kvinder som forfattere, og i nogle tilfælde har mand og kone, far og datter samvirket.

Der var som foran nævnt en beretter, der fandt, at spørgelisten nok var opbygget med den mellemstore gård i tankerne. Det er for så vidt korrekt, som gårdbruget unægteligt har været det bærende i dansk landbrug også i 1900-tallet, men grænserne er blevet mere flydende, og det forekommer generelt ikke som om, at det har voldt vanskeligheder at bruge spørgelisten i forhold til forskellige ejendomsstørrelser.

Det helt dominerende i materialet er det typiske gårdbrug og det ligeledes typiske husmandsbrug. Der er ganske få beretninger, der bevæger sig op i proprietærgårdenes klasse, og der er ligeledes meget få beretninger, som er

forfattet af ansatte i landbruget. Her skal det dog anføres, at der for langt hovedparten af beretterne har været tale om ofte en årrække som ansat, inden man etablerede sig som selvstændig. I denne sammenhæng bekræftes det klassiske billede af dansk landbrug, hvor medarbejderne er kommende selvstændige.

Påfaldende mange af besvarelsene rummer en mobilitet, både mellem de enkelte egne og mellem forskellige brugsstørrelser. Typisk finder man det forløb, at man først erhverver sig et mindre sted, der efter nogle år udskiftes med en større ejendom.

Taget under et er det de "menige" landmænd, der dominerer. Der er kun ganske enkelte berettere, der ved siden af landbruget kan fortælle om en karriere i sogneråd, landbo- eller husmandsforeninger eller andelsforetagender.

Kampagnen blev iværksat for at få beretningerne skrevet og dermed sikret en viden om en væsentlig fase af dansk landbrugs historie for nutiden og eftertiden. Det har været det væsentligste formål. Men ganske naturligt har tanken om publicering af ihvertfald dele af materialet meldt sig. Adskillige af forfatterne har da også i deres følgebrev knyttet bemærkninger herom - at man kunne tage, hvad man ville bruge, at man eventuelt ville skrive mere, hvis det ønskedes osv.

Det er indlysende, at man først kunne gøre sig konkrete overvejelser om en udgivelse, når materialet var kommet

i hus og sorteret. Det er lige så indlysende, at der er mange beretninger, der i form og indhold ikke er egnede til offentliggørelse, men at der til gengæld er berettere, der evner at beskrive fortidige forhold og sammenhænge.

I dette hæfte af Bol og By er der hentet materiale fra de indkomne beretninger, der beskriver de unge landmænds vej mod målet "foden under eget bord", som det hed i spørgelisten. Landbohistorisk Selskab arbejder videre med en bredere publikation, men det er et arbejde, der kræver både tid og penge.